

Vajon hogyan lett Frohnleitenből Kőszeg és Weissbachból Szombathely?

(Füst Milán: *Az orgonista*, 1925; *A Parnasszus felé*, 1961)

Mielőtt a címben fölített kérdést további kérdésekkel megtoldanánk, hogy többé-kevésbé megnyugtató válaszokhoz juthassunk, fölmerül a tárgyat illető néhány előzetes ismeret szükségessége. Előbb az alcímet magyarázom meg.

A szövegeket gondozó textológusok – általában helyeselhetően – ragaszkodnak az *ultima manus*, az utolsó kéz elvéhez. Vagyis azt a szöveget kell definitív, végérvényes szövegnek tekinteni, amelyet a szerző időben legkésőbb autorizált, legkésőbb ismert el a saját szövegének. Ez az elv olyan erős, hogy csak különös esetekben lehet fölmondani, például akkor, ha bizonyítható vagy valószínűsíthető, hogy a legutolsó szerzői változtatások közvetlen vagy közvetett politikai (cenzurális) nyomás hatására álltak elő. Füst Milán az utolsó kéz megállásának dátumát pontosan rögzítette, amikor befejezte élete utolsó nagyregényének megírását és a gépiratot eljuttatta a Magvető könyvkiadóhoz: 1961. január 28. Vagyis *A Parnasszus felé* című nagyregény végérvényes szövege az 1961-es kiadás, a későbbiekben is ennek az utánkiadásai jelentek meg, az *ultima manus* elve jegyében. A munkáról csak attól fogva írt a szerző bárkinek, miután befejezte: elsőként – s ez fontos és jellemző momentum, érdemes emlékezetben tartani ennek az írásnak a végéig! – a Rowohlt kiadónak, már 1961. január 30.-án. Majd többeket értesített arról, hogy „/.../ életem második nagy terjedelmű regényét most írtam meg ilyen betegen és öregén, mégpedig, amire még nem volt példa, nem hét év alatt írtam meg, mint az első, hanem öt hónap alatt és nem is írtam, hanem diktáltam, - képzelje!”¹ Igen, volt olyan, akinek nem 5, hanem 4 hónapot írt, amennyi idő alatt az első kiadásban 480 oldalnyi nagyregény elkészült. Azt ugyanakkor már az 1960-as évek végétől lehetett tudni, hogy *A Parnasszus felé* nem *ex nihilo* állt elő 1960 utolsó hónapjaiban és a rákövetkező év januárjában. Igen értékes könyvének *Életrajzi adatok* című függelékében Somlyó György az 1961-es évről rögzítette: „Az összkiadásban *Öröktüzek* címen összegyűjtött elbeszélései és egy régi félbehagyott kézirat nyomán átdolgozott új regénye, *A*

¹ Füst Milán *Összegyűjtött Levelei*, a leveleket egybegyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Szilágyi Judit, Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2002, az 1175. sz. levél, 823. p.

Parnasszus felé” megjelent.² Ez a bizonyos »régi, félbehagyott kézirat« nem más, mint Az *orgonista* kézírata.³

A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött, részben gép-, részben kézirat kemény borítólapján vastag grafitceruzával írva ez a szerzői imperatívusz áll: »Halálom esetén elégetendő«. Nem tudom erkölcsileg megítélni, hogy mégis miért tanulmányozhattam a múzeum olvasótermében a kéziratot, de tény, hogy ha az utókor követné a szerzői (vég)akarátokat, akkor nem olvashattam volna például Franz Kafka *Amerikáját*. Még mindig a borítón ragasztott vignetta van, a vignetta alján MAGYAR GYÁRTMÁNY és CZIMKE TÖRV. VÉDVE fölirat olvasható,⁴ rajta pedig szintén a vastagon fogó grafitceruzával: „Ujabb próbálkozás / I. felv. / 1925”. És a borító tetején a többször, másutt is olvasható „Halálom esetén elégetendő” mondat. Vagyis Az *orgonista* kéziratának datálása szerzői keltezés, Füst Milántól való, olyan keltezés, amely igazolásra vár. Bár külső megfontolások is számba jönnek, az 1925-ös év mint a keletkezés ideje mellett vagy ellen érvek alapvetően csak magából Az *orgonista* kézirategyütteséből nyerhetők. Azt gondolhatnánk hát, hogy Az *orgonista* 1925 (mostantól a kézirat egészét csak így fogom emlegetni) a *Parnasszus* 1961 (mostantól *A Parnasszus felé* című könyvet csak így fogom emlegetni ebben a tanulmányban) legelső változata. Ám el kell gondolkodnunk a vignettán olvasható „Ujabb próbálkozás” feliraton is: már legalább egy korábban létező kéz-vagy gépiratot föltételeznünk kell ahhoz, hogy valami *ujabb próbálkozás* lehessen. Mint később látni fogjuk, magából a ránk maradt kéziratból adatható egy korábbi gépirat léte vagy praeexistenciája.

Általános elképzelés szerint többnyire létrejön valamely (gyakran hipotetikus, mert nem maradt ránk) alapszöveg, amelybe a szerző az idő haladtával újabb és újabb változtatásokat visz bele, töröl és hozzáír, mindaddig, amíg el nem jut a szöveg megformálásában egy általa végérvényesnek, befejezettnek tekintett állapotához. Az *ultima*

² Somlyó György: *Füst Milán. Emlékezés és tanulmány*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969, 245-246. p.

³ Petőfi Irodalmi Múzeum V. 4140/16. sz. dosszié

⁴ A címke vagy vignetta a 20. század legelejéről való. Az akadémiai helyesírás-szabályozással összhangban a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1903. március 14-én kelt 862. sz. rendeletével írta elő „az egyszerű c írását cz helyett”, és rendelte el „a kétjegyű betűknek hangnyújtáskor minden esetben egyszerűsített, ú. n. csonkított írását (*vesszük*, e. h. *veszszük*).” Ez utóbbitól függetlenül Füst Milán Az *orgonista* 1925 megfogalmazása idején szisztematikusan írt ilyeneket: *kamaszszal*, *mosolylyal*. *Amagyar helyesírás szabályai, hivatalos kiadás*, Újabbán átvizsgálta, 1922. május 29-i összes ülésén elfogadta és kiadta a Magyar Tudományos Akadémia. Valamennyi iskolára nézve kötelezővé tette a vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1922. október 11-én 4250. elnöki szám alatt kelt rendelete, Harmadik kiadás, Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest, 1927, 1. p.

manus azt is jelenti, hogy a szerző befejezettnek látja munkáját. Nos, Füst Milánnál ez sem egészen így van (volt).

Áldás és átok egyszerre, ha az *utolsó kéz* állapotában lévő, és végső, nyomtatott formában megjelent műnek ránk maradnak a „szövegelőzményei”. Ekkor a genetikus kritika szemléletének jegyében a nyomtatásban megjelent *Parnasszus 61*-et tekinthetjük főszövegnek, és egy esetleges kritikai kiadás a megelőző változatokat jegyzetben e főszöveg egyes szavai, mondatai és passzusai alá rendeli. Ha túl sok szövegelőzmény maradt ránk, a korábbi változatok hozzáillesztése a főszöveg mellé gyakorlatilag olvashatatlanná teszi a főszöveget, vagyis a mi esetünkben a nagyregény szövegkoherenciája szétesne.

Mindeddig így kezelte és értelmezte mindenki Az *orgonista* kéziratát, aki csak látta vagy tudott a létezéséről. Ám nem szabad azt vélnünk, hogy itt egy 1925-ből való egységes szöveggel van dolgunk: a Füst Milán hagyatékában őrzött Az *orgonista* nem egy kézirat, hanem egy kézirategyüttes. Szövegek olyan halmaza, amely halmaz magában foglalja Az *orgonista* 1925-öt is, de számos más, a regényhez nem tartozó, más szöveg részletét is, sőt olykor hétköznapi följegyzéseket. Ez utóbbira rögtön egy példa a borító belső oldalán olvasható, fönt a jobb sarokban: *Zoltán, anya, kárpitos, szivar, kávé* (az első három szó ferdén áthúzva, a szivar szó bekarikázva). Visszatérve a megírás hónapjaira, Füst Milán 1961. május 3.-án kelt levelében erről így írt Menzer Rezsőnek: „Januárban készen voltam és gondoltam ez egyszer könnyelmű leszek, beadom ezt a hevenyészett példányt a kiadónak, vagyishát nem diktálom le újra öt példányban, ahogy egész életemben csináltam.”⁵ S valóban, Az *orgonista* 1925 egyes lapjainak a hátoldalán gyakran található írógépet másodpéldány különböző szövegeinek részleteiből, s ezek a részletek nagyban hozzásegítenek az irategyüttes datálásához.

Hogy valóban hinnünk kell a szerzői keltezésnek, az ezt alátámasztó érveket másutt fogom előadni. A rengeteg javítás azonban jól elkülöníthetően kétféle: vannak olyan javítások, amelyeknek semmi nyoma a *Parnasszus 1961* szövegében. Ezeket jó okkal tekinthetjük 1925-ös vagy időben ehhez közeli javításoknak, illetve változtatásoknak. És vannak olyanok, amelyek alig megváltozott alakban vagy teljesen ugyanúgy jelennek meg, mint a nyomtatott *Parnasszus*-kötetben. Vagyis a változtatások időben szépen sűrűsödnek két időpont köré, s ahhoz, hogy elérjünk ahhoz az 1925-ös szövegállapothoz, amelynek Az *orgonista* a címe, a kézirategyüttest meg kell tisztítani mindentől, ami jóval későbbi, gyakorlatilag 1960-as betoldás. Ugyanis Füst Milán elővette régi gépiratát (Az *orgonista* 1925

⁵ Füst Milán *összegyűjtött levelei*, id. kiad., 1177. sz. levél, 823. p. A dőlt betűs kiem. tőlem, Sz. Cs.

alapja gépelt szöveg), erre vitt rá rengeteg bővítést és betoldást, majd ezt a kéziratgyűttest diktálta le, s az így kapott *A Parnasszus felé* című szöveget, amelyet később, 1961. április 24.-éig még tovább javított, továbbította a kiadónak.

Szeretném bevezetni a *prima manus* elvét, nem a *manus ultima* ellenében, hanem mellé (vagyis: *prima & ultima manus*). Ez az eljárás nem egyedülálló és nem példa nélküli, mert maga a szöveganyag kényszeríti kik. Legutóbb Jókai Mór novelláinak kritikai kiadásában olvashatók Tarjányi Eszter érvei az első kiadás mellett, és az utolsó, Jókai Mór életében megjelent kiadás ellenében.⁶ A *prima manus* sok más esetben is igen hasznos, de Füst Milán esetében különösen az. Nézzünk néhány példát arra, amikor ugyanaz az elsődleges szöveganyag később vele összefüggő, de tőle függetlenedett, önálló, új művet nemzett nála. Az *Advent* először 1922-ben jelent meg a Nyugatban, majd az Amicus kiadónál kötet formájában. Később Füst Milán átdolgozta művét, és immár átdolgozott formában jelent meg újra 1949-ben. Azóta is – az *ultima manus* elvének megfelelően – ez az átdolgozott változat jelenik meg újra, kiváltva a kíváncsiságot a *prima manus* 1922-es eredményére. Holott az átdolgozás előtti (első) és az átdolgozás utáni (utolsó) változatok összevetésére az 1949-es *Advent* szerzői előszava nagyon kedvesen invitál. A már átdolgozott korábbi munkák „Hibátlanoknak nyilván ma se mondhatók, de remélni merem, hogy tapasztaltabb szemem műgondja mégiscsak javukra vált. S hogy ez így van, meg is győződhet róla akárki, aki rászán annyi fáradságot s e kétféle szöveget: a régit és az újat egybeveti.”⁷ Következő példám egy költemény, címe *A mélyen alvó*. Először 1924-ben jelent meg a Nyugatban. Majd kereken tíz esztendővel később ismét megjelent, de immár erősen újraírt és átdolgozott formában a Füst Milán *Válogatott versei* kötetben. Azt hiszem, a szövegkiadó Zsoldos Sándor helyesen döntött úgy az összes versek legutóbbi kiadásakor, hogy ezek egymással ugyan összefüggő, de relatív autonómiával rendelkező, külön versek, így az ő kiadásában *A mélyen alvó (I)* a 198-199. oldalon olvasható, az *A mélyen alvó (II)* a 41-42. oldalon.⁸ Az *orgonista 1925* névvel jelzett irategyűttes 22 lapjának hátoldalán írógépelt másolat olvasható, *A mélyen alvó (0)* szövege, amely legalább olyan mértékben más, olyan mértékben tér el *A mélyen alvó (II)* és *(III)*-tól, mint ez utóbbiak egymástól. Ami engem illet, csak egyetérteni tudok azzal a fölfogással, hogy itt három költeményről kell beszélnünk.

⁶ Jókai Mór: *Elbeszélések 1861-1862 Kritikai kiadás*, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket összeállította Tarjányi Eszter, Ráció Kiadó, Budapest, 2012, 194-195. p.

⁷ Füst Milán: *Advent*, a szöveget gondozta és az utószót írta Fazakas István, Fekete Sas Kiadó, 2003, 8. p.

⁸ Füst Milán *összes versei*, sajtó alá rendezte, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Zsoldos Sándor, Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2008.

Korábban már előadtam érveimet arra vonatkozóan, hogy miért kell a helyreállított *Az organista 1925*-öt és a *Parnasszus 1961*-et ugyan egymással összefüggésben álló, de mégis két önálló alkotásnak tekintenünk, ezeket itt nem ismételtem meg.⁹ Ám az idős mester átírói-átdolgozói szenvedélyére kínálkozik egy pompás analógia: a *Szívek a hínárban* című kisregényéről van szó. Keletkezéséről, pontosabban megírásáról Füst Milán ezt írta Menzer Rezsőnek 1959. február 20.-án: „S mármost ami engem illet: 1932-ben megjelent egy kisregényem a Nyugatban, a »Kapitány felesége« címen, rögtön megúttam, mihelyt megjelent s teljesen elfelejtettem, hogy mi van benne. (Igaz, egyéb munkáimat sem olvasom soha.) Arra emlékeztem, hogy az első fejezete szép, felolvastattam Gitával s aztán minthogy a tartalmát is elmondta, neki láttam és három hét alatt napi ötven óra munkával írtam egy új kisregényt. Március végén fog megjelenni a Magyar Nemzetben. Mit szólsz? Hetven éves, dögvészes öreg vagyok, illetve most már hetvenegy is és még ezt csinálom.”¹⁰ A *Szívek a hínárban* című kisregényt a Magyar Nemzet 1959. április 12.-e és május 13.-a között folytatásokban közölte. Az *A kapitány felesége* eredetileg a Nyugat 1932. 15-16. számában látott napvilágot.¹¹ Amit Füst Milán a levélben kissé szcenírozott, nem másra vonatkozik, mint arra, hogy az 1959-es átdolgozás az elején igen szorosan követi 1932-es „előzményét”, majd egyre több betoldás, kitérő, átszerkesztés következik, míg a befejezés szintén ugyanaz. De senki eddig nem vitatta, hogy a *Szívek a hínárban*, bár összefügg *A kapitány feleségével*,¹² önálló alkotás, mind a mai napig egymástól függetlenül jelennek meg újra. Azt hiszem, *A kapitány felesége* pontosan úgy viszonyul a *Szívek a hínárban* című alkotáshoz, mint ahogyan *Az organista 1925* viszonyul a *Parnasszus 1961*-hez. Mert az egyszerre filológusi és irodalomtörténeti alapkérdés az, hogy *Az organista 1925*-öt *A Parnasszus felé* pusztán szöveg-előzményévé degradáljuk-e, vagy szuverén, autonóm műalkotásnak tekintjük!

Nos, ha a rekonstrukciós vagy visszatisztító munka nyomán épp most születő *Az organista 1925* című kisregényt elővesszük, immáron összevethető a *Parnasszus 1961*-gyel, a 37 éves férfi munkája a 73 éves idős ember munkájával. Amikor legutóbb (föltehetően) Fazakas Sándor kiadta *A Parnasszus felé* című nagyregényt (azért föltehetően, mert az én példányom nem tüntette föl a sajtó alá rendezőt), utószavában 1925 és 1961 kontrasztjait is kiemelte. „Jellemző, hogy ebben a változatban az organista ifjúkorának színtere még nem Güns, azaz Kőszeg, hanem Frohleiten. Még az 1961-es kiadásra előkészített gépeletben is ez a

⁹ Szigeti Csaba: *Regény a regényben (Füst Milán: A Parnasszus felé)*, Életünk, 2012, 11. szám.

¹⁰ Füst Milán *Összegyűjtött Levelei*, id. kiad., 1101. sz. levél, 780. p.

¹¹ Füst Milán: *A kapitány felesége*, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00540/16875.htm>

¹² Füst Milán: *Kisregények*, Magvető Kiadó, Budapest, /é.n./, II. kötet, 467-597. p.

helységnév szerepel, és más írógéppel betoldva, sorok közé beszorítva változik meg a helyszín.

Ugyanígy változott például Schwartz Kamilla kisasszony neve: Küssing Kamillává. Az *orgonistában* Bécsbe érkezvén a dominikánusok templomában kezd gyakorolni Baldus János, és csak az 1961-es gépelet átváltoztatásával válik ez a jezsuiták templomává.¹³

Vagyis a legföltűnőbb a helységnevek és a helységek, valamint a személynevek különbsége Az *orgonista* 1925 és a *Parnasszus* 1961 között. Természetesen Fazakas Sándor csak példákat adott, én szeretném a továbbiakban az ilyen természetű különbségeket leltározva bemutatni. Mert most érkeztünk el oda, hogy miből mi lett, kiből ki lett, vagyis hogy: hogyan lett Frohnleitenből Kőszeg és Weissbachból Szombathely, Buxtehudeből Wilhelm Friedemann Bach és Friedmann úrból Inguss úr?

Ami mind Az *orgonista* 1925, mind a *Parnasszus* 1961 többé-kevésbé közös általános cselekménymenetét illeti, jó összefoglaló (számos érzékeny megfigyeléssel) olvasható Harkai Vass Éva könyvének *Parnasszus és művészmagány* című, a modern magyar művészregények sorát lezáró elemzésében.¹⁴ Alkalmasint még ennél is rövidebb összefoglalót írt maga szerző: „Talán a téma: egy ifjú orgonaművész élete és fejlődése, főként Bécsben, Mária Terézia korában. És minthogy zenével kezdtem szűkölködő életemet... lehet, hogy emiatt.”¹⁵

Leltározzuk tehát a személy- és helységnevek megváltozásait!

Kristó Baldus → Baldus Sebestyén

Talán a legmeglepőbb, de időben a legkorábbi változtatás, Az *orgonista* 1925 legkorábbi adatolható rétegéből. Mind Az *orgonista* 1925, mind a *Parnasszus* 1961 központi alakja a gyerek, később kamasz, ifjú, férfi és öreg Baldus János. Az ő apja „Baldus Sebestyén szabad polgár és nyergesmester”, Az *orgonista* 1925 lapjain ugyanúgy, mint A *Parnasszus felé* nagyregényben. De az irategyüttes 23v-je, vagyis a beszámozott 23. lap hátoldala gépelt másodpéldány volt, amelyen Az *orgonista* legkezdeté olvasható, és itt szerepel fölötté egy tördékes szöveg és egy 4 soros verses szöveg. A gépelés folyamatos, egy sornyi kihagyás csak a versrészlet után látható, és a hátlap tetején, a jobb felső sarokban, ott, ahová az oldalszám odagépelhető, ez áll: 80./

¹³ Füst Milán: *A Parnasszus felé*, Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2005, *Utószó*, 385. p.

¹⁴ Harmai Vass Éva: *A művészregény a 20. századi magyar irodalomban*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001, 169-173. p.

¹⁵ Füst Milán *Összegyűjtött Levelei*, id. kiad., 1170. sz. levél, 818. p.

Bizonyos, hogy *Az organista 1925* szövegét megelőzte volna 79 gépelt oldalnyi szöveg. A 23v teljes szövege a következő:

ismerését jött kifejezni. Ezt tudták is róla s ezért szánakozó, fölényes mosolyal fogadták, - de azért megmutatták neki az árut.

Az élet árja elragad,
Most távozom s tán visszatérek,
Ki tudja, merre vet az élet,
Hát isten véletek, barátim.

A sokféle sors, ahogy elfér, hogy elcsuszik egymás mellett.

Fülelni fogok, talán sikerülhet ellesnem egy szót a láthatatlanok beszédeiből. – Már régen elporladtak mind, akik e történet szereplői voltak s a földön nem vezet vissza nyom elmúlt életükhöz. Csak a frohleiteni kápolna egyik Szüzanya-szobra őrzi emléküket. Gyengéd kéztartással emeli gyermekét s, mintha lelkével támogatná a gyertyafénytől megvilágított kisdedet.

Az ő arca is ragyog, de, mintha minden fényét rámosolyogná, rásugározná, a gyermekre. Ezt a szobrot emeltette Kristó Baldus szabad polgár és nyergesmester hitvese annak emlékére, hogy a Madonna meghallgatta őt és fia született. Ez az asszony rendkívül szomorú volt mindig. Egy este már ágyában feküdt s keserűn hallgatta legényük Tóbiás vidám énekét, mely a műhelyből a gyertya barátságos fényével együtt szüremlett be hozzá, amikor egyszerre így kiáltott fel: - Óh, mily boldogok ezek! Vajjon meddig kell még várnom, hogy én is, én is egy kis örömet lássak végre! – Ezzel elaludt. Álmában egy hang megszólította őt s így szólt hozzá: - Talán csak van kedved egy évig várni... S ha addig nem is lesz egy csep örömöd... Akkor majd megörvendeztetlek. S egy év múlva valóban gyermeke született. – Az utolsó négy hónapban csakis magammal törődtem és inyenc élvezeteimmel: hogy a gyermek minnél szebbé legyen, - de attól a perctől fogva, mihelyt megszületett, senkivel és semmivel sem törődtem többé, csak a gyermekemmel, - mesélte sugározva asszony-látogatóinak. S ez a gyermek csodálatosképen minden tekintetben olyanná lett, amilyennek anyja őt valaha is álmaiban elképzelte, vagy kívánta magának: így, ami az asszonynak legfőbb óhaja volt, már kora ifjúságában zenével kezdett foglalkozni.

Ez az oldal számos hely- és két személynév cseréjét, pontosabban azt, ami később kicserélődik. Az oldal első két soráról semmit nem tudok. A versrészlet *A Parnasszus felé I.*

részének végén található fel, János páter énekli Baldus Jánosnak, amikor ez utóbbinak épp lezárult frohleiteni/kőszegi élete. A gépelt oldal folytatása talány: a későbbi és a jelenből szóló, egyes szám első személyű elbeszélő kezdőmondat elé harmonikusan illeszkedik „A sokféle sors, ahogy elfér, hogy elcsuszik egymás mellett.” sor. Az apa neve – mindenütt, Az *organista 1925-ben*, ahol van még egy variánsa a mű(vek) kezdetének, *A Parnasszus felé* gépiratában és nyomtatott változatában – Baldus Sebestyén, egyedül itt, ezen a hátoldalon Kristó Baldus. Ami arra mutat, hogy ez az időben legkorábbi, adatolható »Ur-Text« véletlenül, de szerencsésen ránk maradt töredéke.

Buxtehude → Wilhelm Friedemann Bach, valamint Hamburg → Halle

A zenetörténeti utalások érthető módon vannak jelen egy olyan regényben, melynek főalakja organista a 18. század közepén. Füst Milán takarékosan bánt a pontos időmegjelölésekkel. Azért találhatók ilyenek is. Seebold Vilmos „/.../ könyvei és iratai között tovább keresgélve, kiemelt azokból egy gondosan lepecsételt íratot is, amelyen ez a megjegyzés állott: Feljegyeztem az ezerhét-száznegyvenegyedik évben, Borgia Szent Ferenc napján. /.../ S az egyik sarokban, nem tudni miért, még az is ott állt, hogy: Éljen Mária Terézia.” (*Parnasszus*, 1961, 131. p.) Nos, amikor a anya és János páter a kiskamasz fiú, Baldus János megalapozandó karrierjéről váltanak szót, Az *organista 1925* 61. lapján ezt olvashatjuk, János páter szájába adva:

„– Ezt én már kiterveltem... Buxtehudehoz szeretném küldeni Hamburgba... /.../ az is lehet, hogy egy lipcsei mestert fogunk választani... Én már írtam mind a kettőnek egy év előtt, de válasz még nem érkezett.”

A *Parnasszus 1961* 82. oldalán János páter így beszél:

„– Ezt én már kiterveltem. Egy volt osztálytársamnak, akivel sokat zenéltünk is együtt, a híres Wilhelm Friedemann Bachnak már írtam is Halle városába. /.../ Az is lehet, hogy egy bécsi vagy talán hamburgi mesterhez küldjük. Ezek közül az egyiknek már szintén írtam, de válasz még persze nem érkezett.”

Mi indokolja e cseréket? A komoly klasszikus zenei műveltséggel is rendelkező Füst Milán nyilván átlátta, hogy az 1925-ös kisregénynek ez a helye enyhén anakronisztikus, hiszen a nevezetes komponista és organista Dietrich Buxtehude, akinek Johann Sebastian Bach a fiatal kortársa volt, 1707-ben meghalt, vagyis a 18. század derekán Baldus János nem küldhető hozzá tanulmányútra. Johann Sebastian Bach legidősebb fiához, Wilhelm Friedemannhoz, aki 1710-ben született és 1784-ben hunyt el, annál inkább. A városnevek cseréje a személynevek cseréjének következménye.

Friedmann úr → Handtuch úr → Inguss úr

Jól látható a megfelelő név keresése. Mind *Az orgonista* 1925-ben, mind a *Parnasszus* 1961-ben művészi öntudatának kialakulása szempontjából fontos Baldus János találkozása a zeneértő grazi káptalani levéltárossal, egy bizonyos Neumann Ferencével. Amikor a találkozás után a kamasz hazatért, tudta meg az anyjától, hogy gyereket csinált egy bizonyos Marinkának, az Ivanics erdőőr lányának. (Ehhez is feltűnő változtatások kapcsolódnak. Az *Az orgonista* 1925 szövegében Baldus János „tizennégy éves”, ezt a kéziratban Füst Milán áthúzta és „tizenhat”-ra javított; az 1925-ös szövegben Marinka „lány”, az 1961-es regényben „asszony”, akinek van egy gyermeke.) Az anyjával folytatott roppant nehéz beszélgetés után a kamasz ’világgá megy’, úgy, hogy az 1925-ös beállításban az öngyilkosság vágya jóval erősebb, mint az 1961-es elbújdosás idején. Az elbújdosás estéjén keveredik főszereplőnk a vendéglőshöz, akinek elbűszkélkedik a Neumann úrral való találkozással. Az 1925-ös kisregényben Neumann úr teljesen, Baldus János úrfi félig berúgott; a részegségig menő beszélgetés és ivásos mulatozás az 1961-es nagyregényben elmarad.

„ – Tegnap nagyot mulattunk ám, Friedmann úr!” – mondta Baldus János a vendéglősnek *Az orgonista* 1925 51. lapján. A kéziratban a Friedmann úr áthúzva, fölötté ceruzával *Handtuch úr*¹⁶ olvasható, majd ez a személynév is áthúzva, és e fölött az *Inguss úr* alak. A *Parnasszus* 1961 89. oldalán ezt a névalakot találjuk:

„ – Tegnap nagyot mulattunk ám, Inguss úr – mondotta néki.”

Frohnleiten → Kőszeg (Güns), valamint kápolna → templom

A már teljes terjedelmében idézett összövegben, vagyis *Az orgonista* 1925 23. lapjának versóján olvasható szöveg szerint a 18. században élt emberek, a rég meghaltak emlékét ma már csak egy Szüzanya-szobor őrzi. A legkorábbi megfogalmazás így szól: „Már régen elporladtak mind, akik e történet szereplői voltak s a földön nem vezet nyom vissza elmúlt életükhöz. Csak a frohnleiteni kápolna egyik Szüzanya-szobra őrzi emléküket” (*Az orgonista*

¹⁶ Az áthúzás és a puha ceruza nyomának elmosódottsága miatt a névalak nehezen olvasható ki. Egyértelművé teszi a *Teljes Napló* 1917. szept.-nov. közötti két bejegyzése. Az első 1917 őszéről való: „Handtuch Ignác”. Füst Milán: *Teljes Napló*, sajtó alá rendezte Szilágyi Judit, Fekete Sas Kiadó, Budapest, 1999, I. köt., 311. p. A második 1919 január 8.-a és március 5.-e közötti időből, egy vígjáték tervezetében, mely így kezdődik: „Az öreg grófnak van egy házidsidája, aki tulajdonképpen legjobb barátja: két öreg szotty a kettő – a zsidó a ház Handtuch-bácsija, akit a legfontosabb kérdésekben mindig meg kell hallgatni.” Füst Milán: *Teljes Napló*, sajtó alá rendezte Szilágyi Judit, Fekete Sas Kiadó, Budapest, 1955, I. köt., 424. p.

1925, 23v). Az *orgonista* 1925 1. lapján ez olvasható: „Már régen elporladtak mind, akik valaha e történet szereplői voltak s e földön alig vezet vissza nyom elmúlt életükhöz. Csak a frohnleiteni templom sötét oldal-hajójában állott Szüzanya-szobor őrzi emléküket.” Nos, ez a hely az *A Parnasszus felé* kötet 5. oldalán így néz ki: „Már régen elporladtak mind, akik valaha e történet szereplői voltak, s e földön alig vezet nyom elmúlt életükhöz. Csak a kőszegi, vagy ahogy a bennlakók egymás közt nevezték: günsi templom sötét oldalhajójában álló Szüzanya-szobor őrzi emléküket.”

Frohnleiten bizonyosan egy ifjúkori utazás igen fontos, hosszú időn át megmaradó emléke. Az *orgonista* 1925 némely motívumával egyező elemeket emleget a *Teljes Naplónak* az a része, amely a *Húsz éves korom jegyzetei* címet viseli. Ennek végén emlegette Füst Milán azt az éjszakát „Steuerországban”, amikor Stübingből egy hegyi vezetővel elindult. Út közben egy-egy Joo-Wirtbe vagy Sand-Wirtbe is betértek. Majd következett az éjszakai hazatérés. „A friss trágyán elcsúsztam s jó néhányszor felbuktam a lejtőn. Valahol a közelemben kutyák veszedelmesen csaholtak felém.”¹⁷ Ahogyan Baldus Jánoska tér haza a hegyekből hajnalban Frohnleitenbe. Pontosán nem tudhatni, hogy mikor keletkeztek a *Húsz éves korom jegyzetei*, egyik átfogalmazását az eddigi kutatás 1933-ra tesz (nem teljes bizonyossággal). Füst Milán azonban Stübinggel együtt emlegette feleségének írt levelében Frohnleiten; a levelet Gasteinből írta 1929. július 2.-án: „Grázból délben Judendorfba mentem. /.../ Egy óra múlva átmentem Stübingbe. Az én remek hegyeim, völgyeim! /.../ Lerben, - de különösen egy Wald nevű helység oly gyönyörű, hogy az ember örökre ott maradna. Frohnleiten is gyönyörű!”¹⁸

Frohnleiten kisváros Stájerországban, Graz közelében, a Mura két oldalán. Az 1860-as években alig 4 000 lakosa volt, ma mintegy hatezren élnek a kisvárosban. Kőszeg az Kőszeg.

Krummholz úr → Krumholz úr

Látszólag roppant csekély változás 1925 és 1961 között. Azonban az ilyen csekély változtatások, elvszerű és rendszeres bevezetésük után, a modern regényben szövegalakító poétikai eljárások is lehetnek. Amikor nagyszerű *Gondolkodni/osztályozni* című műfajtan tanulmányában Georges Perec *A felsorolás elmondhatatlan örömeiről* írt, joggal jutott eszébe egyik nagy mesterének, Raymond Queneau-nak *Az élet vasárnapja* című regénye (1951), amely éppen ezt a nyelvi *écart*-t, eltérést vagy botlás emelte a szövegkészítő megkötések

¹⁷ Füst Milán: *Teljes Napló*, sajtó alá rendezte Szilágyi Judit, Fekete Sas Kiadó, Budapest, 1999, II. kötet, 777. p.

¹⁸ Füst Milán *Összegyűjtött Leveli*, egybegyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Szilágyi Judit, Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2002, 194. p.

mellé. „Abban az elgondolásban, mely szerint a világon semmi sem eléggé egyedülálló ahhoz, hogy ne lehetne egy listán szerepeltetni, van valami fenséges és egyúttal rettenetes. Mindent lajstromba vehetünk: a Tasso-kiadásokat, az Atlanti-óceán szigeteit, a körtetorta elkészítéséhez szükséges hozzávalókat, a becses ereklyéket, azokat a hímnemű főneveket, melyek többes száma nőnemű (a franciában szerelmek, gyönyörök és orgonák), a wimbledoni döntősöket vagy most önkényesen tízre korlátozva egy pasas családneveit Brû-nál: Bolucra, Bulocra, Brelugat, Brolugat, Botugat, Bodruga, Broduga, Bretoga, Butaga, Brétaga.”¹⁹

Az orgonista 1925-ben először a 48. lapon – és következetesen a továbbiakban is – így szerepel *Krumholz úr*, szemben a *Parnasszus* 1961-gyel, ahol először a 64. oldalon – és következetesen a továbbiakban is – *Krumholz úr* a vegyeskereskedés tulajdonosa.

Mura folyó → 0

Lenn a völgyben, Frohleitenen valóban keresztül-kasul kanyarog a Mura. A rajta átvezető híd három alkalommal is előkerül *Az orgonista* 1925 kéziratában. János páter „Épp a kőhídra ért eközben, hogy átmenjen a Mura másik oldalára /...” (*Az orgonista* 1925, 23). Majd egy grammatikailag enyhén ingatag mondatban: „Egyetlen hosszú utca volt voltaképen, meg a még szűk völgy két torkolatáig huzódott át a Murát” (*Az orgonista* 1925, 26). Egy másik jelentben pedig Baldus János anyja „Felöltözködött, hogy sétálni megy egy kicsit a Mura másik oldalára, hogy lehetőleg ne találkozzék emberrel.” (*Az orgonista* 1925, 63) Tudjuk, hogy Füst Milán 1909-ben meglátogatta két barátját Ausztriában. Egyiküknek, Mártonffy Máriusznak ajánlotta *A hold* című költeményét a Nyugat 1913. június 16.-án megjelent 12. számában. A vers utal az Alpésekre is.

„... de a többi, mind a beteg, ki testi kínjait
Nem bírja el tovább s ugorni kész:
A tajtékos lovakat hajszolni véresre verte
S a vad Mura folyó felé kormányozá...”

Miután Frohleitent Füst Milán áthelyezte Kőszegre, a Mura már természetesen nem kanyarog az 1961-ben megjelent nagyregényben. Ugyan fölcserélhető lenne a Gyöngyös folyócskával, a városból itt is át lehet menni kőhidakon a másik oldalra, de az író a nagyregényből inkább kihagyta a fenti három szövegrészt. Azért a Gyöngyös, bár a neve

¹⁹ Georges Perec: *Penser/Classer*, Hachette, Paris, 1985, 167-168. p.

nélkül, mégis folyik Kőszegen *A Parnasszus felé* 1961-es kötet 37. oldalán: „A városka például már régen elálmosodott, mondhatni elszenderedett odalenn a kis folyónak szüntelen mormolása mellett, amely olyan volt e vidék számára, mint az örök altatódal. Már ez a mormolás sem hatott idáig.”²⁰

Schwartz Kamilla kisasszony → Küssing Kamilla kisasszony

„Ez a Kamilla egy huszonhét év körüli kövérkés hölgy volt, s a vízimolnár leánya. Nem ment férjhez, s özvegy apjának háztartását vezette.” (*Parnasszus* 1961, 25. p.) A mélyen érző, de érzéseit magában elrejtő nő, aki pontosan ugyanannyira boldogtalan, mint a két regény megannyi szereplője, a kamasz Baldus Jánost egyszerre vonzza és taszítja. Csak a megváltozott nevek legelső előfordulását regisztrálom: „– Ugy-e a Schwartz kisasszonyra tetszik nyilván gondolni, - /.../ Schwartz Kamillára?” olvashatjuk az 1925-ös kézirat 28. lapján. Az 1961-es *Parnasszus* 40. oldalán pedig ugyanez: „– Nyilván Küssing kisasszonyra tetszik gondolni - /.../ Küssing Kamillára, ugyebár?” A frohleiteni Schwarz Kamilla regénybeli alakjának volt egy föltehető eleven mintája, Schwarz Aranka, aki a tanártársa és a barátja volt Füst Milánnak. Őt a *Teljes Napló*ban először 1916 tavaszán említi: „Igazán nagy emberismeret?: Schwarz kisasszonyról: rögtön mindent”.²¹

Tóbiás/ ~ Menyhért

Baldus Sebestyén nyergesmester inasa és neveltje. Neve már ott van az egyetlen oldalnyi »Ur-Text«-ben és egyben a két regény legelején. A még csak leendő anya, a nyergesmester hitvese „Egy este már az ágyában feküdt s keserűn hallgatta legényük Tóbiás vidám énekét, mely a műhelyből a gyertya barátságos fényével együtt szüremlett be hozzá, amikor egyszerre így kiáltott fel: - Óh, mily boldogok ezek! Vajjon meddig kell még várnom, hogy én is, én is egy kis örömet lássak végre!” (*Az orgonista* 1925, 23v) Ugyanez a kifejezés ugyanígy ismétlődik meg *Az orgonista* 1925 legelső oldalán is, míg az 1961-ben megjelent *A Parnasszus felé* elején a leendő anya „/.../ keserűn hallgatta legényüknek, Menyhértnek énekét” (*Parnasszus* 1961, 5. p.). Vagyis látszólag az 1925 és 1961 közötti névcseré beleillik az eddigi névcserék sorába. Valójában azonban nem, mert az 1925-ös kézirat maga maga oldja föl a kettős, párhuzamos névhasználatot.

²⁰ Füst Milán: *A Parnasszus felé*, id. kiad., 37. p.

²¹ Füst Milán: *Teljes Napló*, sajtó alá rendezte Szilágyi Judit, Fekete Sas Kiadó, Budapest, 1999, I. kötet, 198. p.

Baldus János úrfi

„Mialatt átlépett a kerítésen, valaki nyitotta neki a kaput.

(Ez Menyhért volt, apja inasa, akit ők elneveztek Tóbiásnak./

- Te vagy az Tóbi?” (Az *orgonista* 1925, 39. lap)

Ugyanez a jelenet így olvasható az 1961-es, végérvényes változatban:

„Valaki ugyanakkor nyitotta neki a kiskaput.

- Te vagy az, Tóbi? – kérdezte. (Ez Menyhért volt, az apja inasa, akit ők elneveztek Tóbiásnak.)”

(*Parnasszus* 1961, 51. p.)

Weissbach → Szombathely

Világgá bújdosásának kora reggelén Baldus János az 1925-ös kisregényben „Széles mosollyal nyitott be Krummholz úrhoz.

- Már ilyen korán Jánoska? /.../
- Igen, átrándulok Weissbach felé – mondotta s lecsapván a pénzt az asztalra, máris indult kifelé.
- De feltámadásra csak vissza jön, - kiáltotta a kövér ember utána.
- Hogyne, hogyne! – mondotta János, mialatt kifordult az ajtón. Te sem látsz engem többé, - gondolta ezalatt némi fájdalommal.” (Az *orgonista* 1925, 48.)

Ugyanez a rövid beszélgetés így zajlik le az 1961-es nagyregényben: „Széles mosollyal nyitott be az üzletbe, mintha mi sem történt volna vele.

- No lám, milyen jól megy a tettetés – gondolta magában.
- Már ilyen korán, Jánoska? – kérdezte Krumholz úr szórakozottan /.../.
- Igen, átrándulok Szombathelyre – mondotta s lecsapván a pénzt az egyik tőkére, máris indult kifelé.
- De estére csak visszajön? – kiáltotta a kövér ember utána.
- Hogyne, hogyne! – mondotta János, mialatt kifordult az ajtón. – Te sem látsz engem többé – gondolta ezalatt mégis némi fájdalommal is.” (*Parnasszus* 1961, 64. p.)

Azt gondolom, ennyi példa elég is az 1925-ös hely-és személynevek cseréjére 1961-ben. És az is belátható, hogy a földrajzi nevek és a személynevek cseréje sem teljesen független egymástól: tér és név, hely és személy összefüggenek, az előbbiek megváltoztatása maga után vonja az utóbbiak megváltoztatását. E névcserék mögött ekvivalenciák, megfeleltetések vannak: Füst Milán az általa 1925-ben megalkotott „stájer geográfiát” 1960-

1961-ben rávettítette, ráképezte (szürjektálta) a Kőszeg és Bécs közötti térre. Igen, de mi alapozza meg az ilyenfajta ráképzést?

A francia Georges Perec és az amerikai Harry Mathews, mindketten az OuLiPo, vagyis a Lehetséges Irodalom Műhelyeinek munkása, előzetesen létrehoztak egy fiktív szöveget a társaság vagy csoport egyik 'időben megelőző plagizátorától', Raymond Rousseltől (akit a franciák is csak azóta olvasnak jobban, mióta Georges Perec, Italo Calvino, Michel Foucault és mások kultuszt teremtettek művei, főleg az *Afrikai benyomások* (Impressions d'Afrique, 1910) és a *Locus Solus* köré).²² Nos, 1976-ban Perec és Mathews e fordíthatatlan és olvashatatlan, ezért alig olvasott szerző szövegkészítő eljárásaira építve létrehoztak egy fiktív szöveget, majd megalkották e fiktív szöveg „tudományos” interpretációját. Mivel oulipói szövegről van szó, veszélyes komolyan venni e tanulmányukat, de ugyanezért veszélyes nem komolyan venni. A tanulmány centrumában egy földrajzi homomorfológiai (az azonos alakúságra épülő) elgondolás áll: eszerint ha térképre visszük Franciaország némely földrajzi helyét, és ugyanezt tesszük Velence belvárosának némely helyével, majd az előbbit a bal, az utóbbit a jobb oldalra egymás mellé helyezzük, két, egymással tükrörszimmetrikus térképet kapunk, amelyeken a Szajna – ellentétes irányba, de – pontosan úgy kanyarul el, mint a Canale Grande, stb. Ezt a szerzőpáros így nevezte el: melankolikus földrajz. A kétszerzős írás teljes angol címe így szól: *Roussel and Venice: Outline of a Melancholic Geography*.²³

Bár azt hiszem, a melankolikus geográfia eszméje tetszene Füst Milánnak, Frohleiten ráképzését Kőszegre és Weissbach ráképzését Szombathelyre nem a földrajzi homomorfológia alapozta meg. Ha arra gondolunk, hogy önkényesen nem lehet bármely tájékat ráképezni bármely tetszőleges más tájékra, akkor oda jutunk, hogy Füst Milán – joggal – tételezett a 18. század derekán valami történeti-kulturális-mentális közöset Stájerország és az Alpokalja között. Ez a manapság a regionalizmusnak nevezett jelenség hozza magával, hogy Frohleiten környékén föltűnnek a „sloven” parasztok, míg Kőszeg környékén itt vannak a „krobótok” (a horvátok); Frohleitenben ott vannak a kisvárosi iparosok, Kőszegen Baldus János apja maga is iparosmester; a város és a környék társadalmi tagozódása is megfeleléseket mutat egymással. Nevezzük bár e megfelelések összefüggésrendjét a táji-történeti tagolódás

²² Raymond Roussel és az Oulipo közötti szellemi kapcsolatokról rövid, de annál világosabb áttekintést ad Pierre Bazantay: *Raymond Roussel, oulipien par l'anticipation?*, magazine littéraire N° 398, mai 2001, 3941. p.

²³ Ugyannak a szövegnek angol és francia nyelvű változata is autorizáltan áll rendelkezésünkre: Georges Perec: *Cantatrix sopranica L. et autres écrits scientifiques*, Éditions du Seuil, Paris, 1944; Harry Mathews: *Translation and the Oulipo: Persevering Maltese (collected essays)*, Dalhey Archive Press, 1996, 123-146. p.

velejárójának, a táji csoport térszemléletének vagy az egymás mellett élő etnokulturális csoportok együttállásának.²⁴ A 19. század végén és a 20. század elején Európában a *regionalismo* egyszerre épült nyelvi, kulturális és társadalmi megalapozottságra: a szárd nyelv és a szárd paraszti mikrotársadalom kultusza élte Grazia Deledda szárdul írott regényeit, a provanszál nyelv és a provanszál (vidéki!) társadalom fölfedezése élte a *Félibrige* kört és Frederí Mistral irodalmi életművét, a Boldog Szigeten a gaél mentalitás kultuszát, emelte be a kontinentális irodalmi tájékozódásba Martin Andersen Nexø regényeit és Ol Jörgent Andreas Hauklandtól...

Lehet, hogy a címben fölített kérdést – hogyan lett Frohlebenből Kőszeg és Weissbachból Szombathely? –, amely a korábbi és a későbbi egymás mellé állítására céloz, meg kell fordítani: miért volt Kőszeg előbb Frohleben és Szombathely Weissbach?

Sem Füst Milán ma ismert levelezési anyagában, sem a Naplóban nem található közvetlen nyom vagy utalás Az *orgonista* 1925-re. Pedig lennie kell: az 1925-ös kézirat egykorú kemény borítójának belső oldalán, zöld ceruzával írva, a következő olvasható: *Régi napló 141 old.* Ez vélhetőleg valamilyen áttételes kapcsolatra utal a „rég napló” és Az *orgonista* 1925 vagy ez utóbbinak valamely része között: fülni kell, talán majd sikerül ellesni valamennyit a láthatatlan beszédeiből. Ám a levelezésben található egy levél, amely egészen bizonyosan érzelmi-indulati kapcsolatban áll Stájerországgal: e levelet Füst Milán 27 éves korában, 1915. május 22.-én éjjel írta egy bizonyos Melanie-nak, akiről Szilágyi Judit jegyzete azt mondja, hogy őt „Nem sikerült azonosítani, de valószínűleg egy tizenegy évvel korábbi abbáziai kapcsolat újraéledéséről van szó.”²⁵ Vagyis a 16 esztendő Füst Milánról. A levél sokkal inkább egy újraéledt kapcsolat mesterséges és fájdalmas lezárása, mely lezárást a levél írója egy érzelmi-lelki önarcképéből bont ki. A levél összegző befejezése így szól: „Néhány szép napomnak fénye Ön volt, Kedves! Mindannak szimboluma, amit az élet, a természet gyönyörűt létrehozhat! Kár volt ezt tudtára adnom – ha nem tudja meg, örömöm talán tovább tarthatott volna.

Mindegy. Hálás vagyok érte, hogy Isten Önt teremtette s nekem egy kicsit megmutatta.

Még sokáig fogok Önre emlékezni. Ha fáradt leszek, először Steuerország szép zöld vidékére fogok gondolni, aztán egy boldog sétára sok évvel ezelőtt Lovránában s végül arra a délutánra, mikor villamoson hazajöttünk a Podmaniczky utca sarkáról.

²⁴ Kósa László – Filep Antal: *A magyar nép táji-történeti tagolódása*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978, 44-51. p.

²⁵ Füst Milán *Összegyűjtött Levelei*, id. kiad., jegyzetek, 967. p.

Kedves, kedves, kedves, Isten vele!”²⁶

Kétségtelen tény, hogy *Az orgonista 1925* első felének színtere Stájerország szép zöld vidéke. De a régió megválasztásának 1925-ben lehettek más szempontjai is az élettörténeti-érzelmi szempontokon túl, vagyis azon túl, hogy ideális tér a 16 éves Baldus János ki nem bomlott vagy elhalt vagy nyersen testi kamasz vonzalmi számára. Füst Milán 21 évesen, 1909-ben is járt Ausztriában. Egy ismeretlennek írott levelében olvassuk: „Hazajöttem volt Gleich[...]ből és egyáltalán nem gondoltam az életem megmentésére”.²⁷ Egyik kint tanuló barátját látogatta meg nyáron Stübingben, közel Grazhoz. A levelezéskiadásban félig kipontozott földrajzi név Gleichberg. És a *Teljes napló* szövegében valóban érdemes fűlelni a láthatatlanok beszélgetésére, ráadásul a *Húsz éves korom jegyzetei* részben olvasható egy rövid, kerek történet, amely térben Stübingből indul ki. Az elbeszélte dolgok időpontja, az év nem derül ki a szövegrészből.

„Hajnali félháromkor indultam el Stübingből s a gyönyörű Marienheim községben egy öreg hegyilakó vállalkozott vezetőmnek. Csodálatos zöld völgyön vezetett keresztül az út, Stájerország smaragd-szín, világoszöld, füves alpesi mezőin s mi egész nap vándoroltunk, - legfeljebb, ha egy-egy Joo-Wirt, vagy Sand-Wirt almabora csábított, hogy pár percre megálljunk pihenni. Este értünk fel az alpesi hegy-nyeregbe. Éppen vihar indult s már meg is eredt az eső. /.../ Azt tanácsolták, hogy menjek balfelé a hegy-nyergen előre, s a hegy lejtőjén majd valami ház fog fehérteni előttem: ez egy tehenészet. Menjek csak nyugodtan előre, pontosan fél óra út az egész, - s az úton egy kökereszt áll, ott kell lefordulnom a ház felé. Elindultam tehát az alpesi viharban, az ismeretlen úton. /.../ Az utasítás szerint néhány pillanat múlva már mentem is a síkos lejtőn lefelé s ugyanakkor valami fehér folt is belebelenyilallott a vastag sötétségbe. A friss trágyán elcsúsztam s jó néhányszor felbuktam a lejtőn. Valahol a közelemben kutyák veszedelmesen csaholtak felém.”²⁸

Ami az átírás alkímiájában megtestesül, *Az orgonista 1925* egyik jelenete ezt az élettörténeti eseményt dolgozza fel: Füst Milán ajándéka ez a kiskamasz Baldus Jánosnak. Nem a részelemek megfelelése győzött meg végleg: nem a Joo-Wirt felbukkanása *Az orgonistában*, nem a hegyi vihar, nem a tehenészet fölcserélése a vágóhíddal, nem a csaholó ebek, hanem a

²⁶ Füst Milán *Összegyűjtött Levelei*, id. kiad., 95. sz. levél, 54. p.

²⁷ Füst Milán *Összegyűjtött Levelei*, id. kiad., 41. sz. levél, 29. p.

²⁸ Füst Milán: *Teljes napló*, sajtó alá rendezte Szilágyi Judit, Fekete Sas Kiadó, Budapest, 1999, II. kötet, 775-776. p.

friss, esőáztatta *tehénszar*, amin előbb Füst Milán, később Baldus János elcsúszik. A grazi levéltárossal, Neumann Ferencsel történt véletlen és jelentős találkozás után elkészült idős új ismerősétől, az éjszakai erdőn át igyekezett haza.

„Szerencsére ő is ivott valamelyest, - bár mértékletesen. Kissé lendületes állapotban volt: különben nem mert volna félelmek nélkül átvágni az időnként koromsötétbe boruló erdőn..... Így is egyszer keservesen odavágódott az alfelére. Megcsúszott valami trágyán... Úgy látszik, ökröket hajtottak arra..... A <áthúzva: ruhája> nadrágja, keze is csúnyán bemocskolódtott....

De hát ő most ezen túltette magát egy kettőre s nem engedte, hogy ez a kis piszok sokáig keserítse.....

- Piszkos, hát piszkos, - gondolta..... s már a következő percben el is feledte, hogy piszkos a keze.....

/.../ Éppen a vágóhíd mellett ment el s innen valami csöpögés hallatszott ki..... Csak nem vér?

/.../ Kutyák csaholtak kerítések mögött futva utána aztán elhallgattak.....

A holdfényes úton <áthúzva: néhány> egy fakó hosszukás, sovány szuka <áthúzva: futott> cammogott behuzott farkkal.... S egy másik zsemleszínű kutya közvetlen a nyomában.... Ezek rá sem hederítettek, hanem befordultak az árnyékba és eltűntek.”²⁹

Ami az éjszakai vihar leírását illeti, *Az orgonista 1925* kéziratában a 35. lap hátoldalán olvasható ceruzás betoldás pontosan megfelel *A Parnasszus felé 1961* megfelelő szöveghelyének. Így szól:

„Az éjszaka sötét volt. Vihar sötétsége futott rohanva, zajtalanul át az egen... Hirtelen befeketült minden, aztán megint kiderült a hold bágyadt világosságától. Olyan volt ez, a néma mozzgalom odafenn, mintha zajtalan szörnyűségek mennének végbe valahol az űrben...”³⁰

A Parnasszus felé című nagyregényben mindebből több elem kiesik, több elem – újraírva – megmarad.

„Kutyák szaladtak utána a kerítések mögött és megugatták. De kinn, az országúton is kószált néhány nagyobb eb, ezek olyanok voltak, mint a farkasok, nem ugatták meg, gyanúsan settenkedtek, aztán eltűntek a holdárnyékban. A vágóhíd mellett elmenni pedig megint csak rossz volt, mert valami ott csepegett.

²⁹ Füst Milán: *Az orgonista 1925*, 37v

³⁰ Füst Milán: *Az orgonista 1925*, 35v; u.ő: *A Parnasszus felé*, id. kiad., 49. p.

- Mi csepeg itt? Csak nem vér? – Rémülten menekült el onnan. Aztán megállt. Az éjjeli őr éjszakai énekét hallgatta, s ebből mindenféle dallam-fantáziák, sőt figurációk is fakadtak benne. Dúdolni kezdte ezeket. Csak el ne feledje, mert holnap ezeket kiteljesíti, mégpedig orgonán, okvetlenül – ezt azon mód rögtön elhatározta.

Aztán ott állt, ácsorgott, tűnődött még egy ideig az út közepén. Nagyon fáradt volt ugyan, mégsem volt kedve hazamenni.

Végre is szokott helyén s a megszokott mozdulattal átvette magát a kertjük kerítésén.”³¹

Ezzel még nem zárul le az éjszakai erdei gyaloglás szövegtörténete, mert a szövegek újra- és újraírását csak a szerző halála zárhatja le. 1963 júniusában jelent meg *Amire szívesen emlékszem* címmel Füst Milán rövid visszaemlékezése. Azt a felkérést kapta, hogy hetvenötödik születésnapján emlékezzék vissza arra az élményére, amire a legszívesebben gondol. Az írás bevezetőjében leszögezi, hogy „[...] hetven év előtti jelenetek is oly élesen állnak elém, mintha tegnap történtek volna.” Majd Füst Milán élete legszebb emlékeként elmeséli ennek az éjszakának a történetét. „Huszonegy éves voltam akkor”, vagyis ez egy 1909-es éjszaka.”S egy jótékony egyesület lehetővé tette, hogy a bájosan szép stájer vidékre mehessek nyaralni mehessek nyaralni, ahol már barátaim vártak rám.” Az idős Füst Milán elmesélni, hogy kezdetben „egy idősebb stájer bácsi” kalauzolta őt a hegyekben, s őt közben rendre megálltak „egy-egy fából eszkábált kocsmánál” (ez a Joo-Wirt). A történet eddigi előadásaiból már ismerős elemek kerülnek elő: a hegygerinc, a vihar, a bolyongás egyedül, a vaksötétben, a tehenészet, és egy új elem: a tájékozódáshoz meg kell keresnie a kőkeresztet. „Kezdttem lefelé menni a lejtőn, persze minduntalan el-elcsúszván a szerte heverő tehéntrágyán. Végre valami kis világosság szűrődött elém, miközben nagy kutyacsaholás is hallható lett.”³²

*

Amit befejezésül elmondok, nem más, mint *hipotézis*.

Az *orgonista* kapcsán igen komolyan számolnunk kell Füst Milán egzisztenciális helyzetével és a magyarországi kiadókkal kialakult lehetetlen kapcsolatával. Miután e „szenvedélyes tanárnak”, mert az is volt, külső kényszere föl kellett hagynia a tanítással – a

³² Füst Milán: *Emlékezések és tanulmányok*, 2. kiadás, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1967, 240-244. p.

csak önmagának előadásokat tartó tanár helyzete ugyanolyan rettenetes, mint a csak önmagának és íróasztala fiókjának dolgozó íróé -, „Ettől kezdve Füst Milán olyan ember lett, akiről azt jegyzik be a rubrikákba: »az irodalomnak él«, de akinek az irodalmi működés nem nyújt sem megélhetést, sem elismert helyet a társadalomban. Hiszen, gondoljuk csak meg, az *Advent* megjelenésétől (Amicus Kiadó, 1923) *A feleségem története* (Hungária Kiadó, 1942) megjelenéséig eltelt húsz esztendőben Füst Milánnak *egyetlen* könyvére nem akadt Magyarországon kiadó.”³³ De ott volt még a fordítás esélye.

Füst Milán már fiatal korától kezdve kapcsolatban állt műfordítókkal. Ő maga fordította németre a *Boldogtalanok*-at, ami – tudniillik az önfordítás – életveszélyes dolog. Egy időben a kollégája is volt a Mester utcai Felsőkereskedelmi Fiúiskolában a magyar-német szakos tanár és műfordító Horvát Henrik. 1926-ban fordítójának jelentkezett nála Kállai Ernő, de ebből ugyanúgy nem lett munkakapcsolat, mint Eisler Béla fordítói ajánlkozásából sem. A fordítók számára persze az író nagyon nehéz eset volt, hiszen miután a németre fordításokról rendre megállapította, hogy azok bűn rosszak, ő maga volt a német nyelvű szöveg korrigáló rektora. (Ilyen feltétel mellett én sem vállalnám senki fordítását.) A húszas évek elejétől Füst Milán kapcsolatban állt a müncheni Musarion Verlaggal: ez a kiadó jelentette meg a *Nevetőket* Stefan J. Klein fordításában (*Lachende Gesichter*, Musarion Verlag, München, 1923). 1925-ben, Az *orgonista* írásakor Füst Milán *gondolkodhatott* német nyelvű megjelenésben és német fordításban, hiszen a német olvasó számára a *Graz* helységnév sokkal ismerősebben csenghetett, mint, mondjuk, *Nagy-Gencs* (Az *orgonista*, 1925, 64. lap, ceruzás bejegyzés a recto jobb alsó sarkában).

Egyelőre itt tartok mindannak rögzítésében, amit eddig a PIM V. 4140/16 sz. dossziében lévő irategyüttes önmagáról és történetéről elbeszért nekem.

³³ Somlyó György: *Füst Milán. Emlékezés és tanulmány*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969, 58. p.